

РОЗДІЛ 1

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — ЗНАКОВА ПОСТАТЬ ЕПОХИ «ЗЛАМУ ВІКІВ»: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

Мушинка Микола Іванович — доктор філологічних наук, професор, іноземний академік НАН України, (м. Пряшів)

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК — НАЙВИЗНАЧНІШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧЕТВЕРТІ ХХ СТ.

Майже у кожного науковця, письменника, художника та іншого діяча культури є улюблений герой, якому він присвячував більше уваги ніж іншим, і який був для нього ціле життя дороговказом і зразком для наслідування. Для мене таким героєм був український вчений Володимир Михайлович Гнатюк (1871–1926). Йому я присвятив шість окремих публікацій [51; 48; 47; 1; 49; 50] і понад сім десятків статей [Див. 1]. Більшість з них появилися за межами мого рідного краю в часі, коли вдома я мав сувору заборону друкуватися.

Тож хто був той герой, який ще наприкінці ХІХ століття своїми працями відкрив тодішню «Угорську Русь» для світу і до смерті не переставав цікавитися нею?¹.

Володимир Гнатюк був галичанином, тому його ім'я більш відоме у Західній Україні, де він народився і прожив ціле життя. Тут з'явилося друком понад 90 відсотків його праць та праць про нього. В інших регіонах України ім'я В. Гнатюка менш відоме. Правда, в Радянській Україні у післявоєнний період перша монографія про В. Гнатюка появилася в Києві [54]. Там же видано перший збірник його вибраних праць [2].

Для мене приємною несподіваною було телефонне звернення дирекції харківського видавництва «Фоліо» 2018 року: *«Ми би хотіли в рамках серії «Першодруки» фотодруком перевидати н'ять томів вибраних праць Володимира Гнатюка, а саме: «Галицько-руські на-*

¹ У цій розвідці включено факти із моїх попередніх праць, зокрема з монографії, що вийшла друком у Тернополі [49. Вид. 2]. Ця стаття є скороченою версією першого розділу тернопільського видання книги.

родні легенди», т. I; «Етнографічні матеріали з Угорської Русі; Легенди і новели»; «Колядки і щедрівки», т. I; «Знадоби до галицько-руської демонології»; «Похоронні голосіння» Іларіона Свенціцького та «Похоронні звичаї й обряди» В. Гнатюка (в одній книзі). Чи не могли б Ви до кожної книги написати післямову, ближче освітити читачеві їх зміст?». Я охоче погодився і наприкінці 2018 року разом з позитивною відповіддю вислав харківському видавництву «Фоліо» п'ять статей — післямов. А через кілька місяців я одержав пакунок з п'ятьма книжками, кожна — з прекрасно ілюстрованою кольоровою обкладинкою (художник Р. В. Варлямов) і моєю післямовою.

* * *

Український фольклорист, етнолог та громадський діяч Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 року в селі Велесневі нинішнього Монастирського району Тернопільської області як найстарший син багатодітної селянської родини. Його батько, малоземельний рільник, поряд із сільським господарством займався ще й ткацтвом, привчаючи до цього ремесла й своїх дітей. Він був освіченою людиною: любив читати книжки, замовляв газети, а в місцевій церкві займав посаду дяка.

Уже 5-річним хлопчиком Володимир під керівництвом батька навчився читати. Початкову школу він закінчив у Велесневі. Хлопець дивувався дорослих феноменальною пам'яттю: раз почуту пісню чи казку він міг навіть через кілька місяців повторити слово в слово. Так само він запам'ятовував цілі сторінки з «Біблії», яку батько часто читав вголос, привчаючи до того й свого сина. «Для господарства ти заслабий, зате піп був би з тебе непоганий, бо вмієш добре співати й промовляти», — сказав йому батько восени 1883 року та сільською фірою повіз його в науку у м. Бучач.

Відповідно до свого віку (12 років) і знань, В. Гнатюк мав право поступити в гімназію як інші його ровесники, однак, не маючи жодних знайомств, він змушений був пройти курс навчання у так званій «нормальній народній школі» м. Бучача, і лише у 1895 році його було прийнято у перший клас Бучацької нижчої гімназії. Тут у нього виявився потяг до записування улюблених творів у окремий зошит. «Я не мав ніякої тоді означеної мети, — згадує він в автобіографічних нотатках, — і записував пісні лише тому, що вони мені подобалися. Але збірка все збільшувалася, особливо в часі вакацій. До 1889 року,

коли я закінчив нижчу гімназію, в ній було вже коло п'ятисот пісень» [26, с. 3-4].

На час навчання в Бучацькій гімназії припадає і початок його публікаційної діяльності. У 1889 році з'явилося кілька його дрібних заміток та стаття *«Рукомиш»* (назва села під Бучачем) у бережанській газеті *«Посланник»*. Улюбленим заняттям В. Гнатюка у вільний час було читання книжок. Зокрема, його приваблювала фантастично-пригодницька література та описи далеких країн.

У 1889 році В. Гнатюк закінчив 4 клас нижчої гімназії у Бучачі і записався у 5 клас вищої гімназії в Станіславі (нині Івано-Франківськ), однак під час вакацій григорівський священик М. Бачинський намовив тата віддати сина для продовження навчання у Колегію святого Атанасія у Римі, яка готувала місіонерів для малорозвинених країн. Син подав відповідну заяву на руки єпископа Юліяна Пелеша та був прийнятий. Однак через якусь епідемію його виїзд до Риму кілька разів відкладався, аж нарешті на його місце було прийнято іншого кандидата. У Станіславську гімназію в середині другого півріччя його не заохотили прийняти, і Гнатюк змушений був цілий рік жити в батьків у селі. Щоб не гаяти марно часу, він вирішив інтенсивно записувати народні пісні та інші фольклорні жанри.

Десь наприкінці 1890 року у львівській москвофільській газеті *«Новый Галичанин»* було опубліковано заклик до записування народних пісень, які редакція обіцяла регулярно друкувати на сторінках своєї газети. В. Гнатюк вислав туди свою велику збірку, однак редакція опублікувала з неї лише сім текстів. У 1891 році газета перестала виходити, а збірка Гнатюка безслідно пропала.

У 1891 році 20-річного Гнатюка призвали на військову службу, однак прийомна комісія визнала його нездатним до війська, тому він без перерви міг продовжувати навчання. У сьомому класі В. Гнатюк познайомився з дочкою тоді вже покійного греко-католицького пароха у Хом'яківці Павла Майківського Оленою Майківською, яку після смерті батька виховував брат матері Палагеї — Тит Бурачинський, греко-католицький парох у Олієві біля Городна. 23-річного Гнатюка притягала до Олени не лише її гарна врода, але насамперед душевне споріднення, що увінчалось шлюбом 15 листопада 1894 року. Через місяць після одруження — 15 грудня 1894 року — Володимир Гнатюк отримав атестат зрілості та записався на філософський факультет Львівського університету. Предметом свого навчання в університеті

він обрав класичну філологію, давньослов'янську мову та слов'янську філологію.

Із другого курсу він почав відвідувати лекції й семінари з історії України Михайла Грушевського та з української мови й літератури Олександра Колесси. Україністика згодом стала основним предметом його навчання. На другому курсі на семінарі О. Колесси В. Гнатюк виголосив доповідь «*Українсько-руська вертепна драма*», написану на основі власних фольклорних записів. Це була перша фольклористична праця молодого дослідника, за якою йшла серія подальших семінарських праць.

У 1894 році проф. А. Каліна заснував у Львові *Towarzystwo ludoznawsze*, завданням якого було інтенсивне дослідження польського та українського фольклору. Друкованим органом товариства був журнал «*Lud*», в редакції якого працював й І. Франко. Ставши членом *Товариства* навесні 1895 року, В. Гнатюк передав І. Франкові свою другу фольклорну збірку, що містила понад 800 пісень та кілька десятків казок з надією, що хоча би частину з них буде опубліковано на сторінках журналу «*Lud*». І. Франко віддав її секретареві товариства А. Стшелецькому, котрий десь запропастив її. Так безслідно пропала й друга збірка В. Гнатюка, яку він укладав протягом кількох років [42, с. 271]. Однак і ця невдача не знеохотила молодого любителя фольклору. У журналі «*Lud*» він опублікував кілька дрібних статей на фольклорно-етнографічні теми, які свідчать про його серйозний підхід до цієї справи. Кілька фольклорних статей В. Гнатюк опублікував і в журналі І. Франка «*Житє і Слово*», заснованому майже одночасно з журналом «*Lud*» — 1894 року.

Щоб краще засвоїти методику записування фольклору, В. Гнатюк за посередництвом І. Франка вступив у листування з одним із найвизначніших українських етнографів Федором Вовком (1847–1918), який тісно співпрацював з НТШ. Листи Ф. Вовка до початківця-фольклориста з часом переросли у широкі програмні інструкції [58]. У той час за порадою Ф. Вовка та В. Стефаника В. Гнатюк перейшов від принагідних записів до вичерпного опису певної етнографічної теми або запису всього репертуару якогось визначного носія фольклору. Наприклад, у січні 1895 року він записав від батька детальну розповідь про ткацький промысел, яка згодом стала основою його праці «Ткацтво у Східній Галичині» [43].

Навесні 1895 року В. Гнатюк прочитав у львівському журналі «Народ» статтю М. Драгоманова про Закарпаття («Угорську Русь»), у якій корифей української науки й політики закликав галицьку інтелігенцію подати руку допомоги своїм братам з того боку кордону, які в умовах угорського гноблення були засуджені на повільну загибель².

У липні 1895 року В. Гнатюк разом зі своїм другом О. Роздольським „на свій власний кошт і ризик» здійснили свою першу експедицію на Закарпаття, записуючи фольклорні матеріали в селах за маршрутом: Лавочне — Ляхівець — Старий і Новий Голятин — Майданка — Сойми — Волове — Вучкове — Долишня Бистра — Березово — Горінчево — Іза — Хуст. Увесь цей шлях вони пройшли пішки. Найбільше матеріалів В. Гнатюк записав від селянина Андрія Бряника в Голятині. Повернувшись до Львова, В. Гнатюк ознайомив із зібраними матеріалами голову НТШ Михайла Грушевського (свого професора) та голову новозаснованої Етнографічної комісії НТШ Івана Франка. Обоє вони щиро підтримали його ініціативу й заохотили до продовження цієї справи, обіцяючи фінансово підтримати її та зібрані матеріали опублікувати на сторінках періодичних видань НТШ. На замовлення І. Франка В. Гнатюк написав обширну розвідку про свої враження від подорожі по Закарпатті для журналу «Радикал» [4]. Це був перший виступ В. Гнатюка у пресі про закарпатські справи, які не перестали цікавити його до кінця життя.

У березні 1896 року В. Гнатюк вирушив у свою другу експедицію на Закарпаття, на цей раз за маршрутом: Лавочне — Сольва — Стройна — Дусино — Керецьки — Кушниця — Бронька — Довге — Задне — Луково — Імстичево — Великий Раковець — Севлюш — Мукачево. Результати цієї експедиції були значно більшими від попередньої.

Після повернення до Львова (у 2-й половині квітня 1896 року) В. Гнатюк склав необхідні іспити в університеті, а під час літніх ваканцій того ж року (у липні та серпні) здійснив свою третю подорож на Закарпаття. На цей раз він відвідав і деякі села нинішньої Пряшівщини: Ублю, Кленову, Розтоки, Улич, Збій та Новоселицю. У селі Збій

² Тут і далі під терміном «Закарпаття» («Угорська Русь») слід розуміти землі, заселені українцями нинішньої Закарпатської області України, східної Словаччини, південної Польщі, Румунії (Банату) та Сербії (Воєводини).

нинішнього Снинського округу на цей раз він знайшов найліпшого свого оповідача Михайла Пустая, від якого протягом п'яти днів записав 42 казки та легенди виняткової художньої вартості [29; 46].

Під час своїх експедицій на Закарпаття В. Гнатюк не міг залишитися байдужим до економічного та національного поневолення своїх земляків. Він закликав закарпатську інтелігенцію до боротьби за свої національні та політичні права, до співпраці з галицькими українцями. У селах, де українське друковане слово було невідомим поняттям, він поширював твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших українських письменників, які виявились місцевому населенню близькими і зрозумілими.

Усе це викликало застереження угорських властей до діяльності В. Гнатюка. Йому перешкождали у спілкуванні з населенням, однак він не дав залякати себе, доводячи, що його діяльність аж ніяк не суперечить законам Австро-Угорської держави, громадянином якої був і В. Гнатюк. Більше того: після повернення у Галичину вже із своєї першої подорожі він розгорнув широку кампанію, спрямовану на критику угорського уряду за його національний, економічний та політичний утиск закарпатських русинів-українців. На цю тему він опублікував у галицькій пресі серію публіцистичних статей, кульмінацією яких був маніфест *«І ми в Європі»*, який підписали визначні прогресивні діячі Галичини, в тому числі І. Франко, В. Охримович, Ю. Романчук, Н. Кобринська, М. Павлик та інші.

У справі національного відродження закарпатських русинів-українців головну надію В. Гнатюк покладав на молоду інтелігенцію Закарпаття, тому докладав багато зусиль, щоби втягнути її у національно-визвольний рух. Закарпатськими справами йому вдалося зацікавити і молодого чеха, Франтішка Главачка, котрий за вказаним ним маршрутом відвідав Закарпаття вже у 1896 році, а згодом приїхав до В. Гнатюка у Львів, де прогостював шість тижнів [56]. Тоді ж В. Гнатюк приступив до підготовки закарпатських фольклорних матеріалів для друку.

У 1897 році появився перший том його *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»*, що містив легенди і соціально-побутові казки (новели). Свою першу книжку він присвятив М. Грушевському та І. Франкові — *«подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжі»*. У наступному 1898 році з'явився і другий том *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»* з фантастично-

пригодницькими казками, казками про тварин (байками), переказами та анекдотами. Ці два томи — це вже праці зрілого фольклориста. Вони знайшли прихильну оцінку не лише в Україні, але й далеко за її межами.

Під час літніх вакацій 1897 року В. Гнатюк вирушив у свою четверту експедицію на Закарпаття. Без жодних рекомендацій і без будь-якої матеріальної допомоги. На цей раз він відвідав також українські поселення у Бачці на території Сербії. В. Гнатюк планував відвідати всі поселення Бачки, де живуть русини, однак у двох місцевостях — Руському Керестурі та Коцурі — він знайшов чудових інформаторів (казкарів і співачок), від яких протягом двох з половиною місяців зміг записати 430 пісень та 220 прозових творів; зробив опис весілля, зберіг від загибелі кілька рукописних збірників, керестурську хроніку, налагодив контакт із такими представниками бачвано-руської інтелігенції як Гавриїл Костельник, Юрій Біндас, Михайло Врabelь та ряд інших. З фольклорних інформаторів цієї експедиції на увагу заслуговують, зокрема, коцурські казкарі Осиф Кулич, Імро Фаркаш та Митро Паланчаній.

Негайно після повернення до Львова з ініціативи М. Грушевського В. Гнатюк на підставі зібраного матеріалу написав працю *«Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині)»*, яку прочитав на семінарі з історії 9 лютого 1898 року. Цю ж роботу він прочитав і на засіданні Філологічної секції НТШ. Вона незабаром з'явилася друком [6] поряд із науковими працями І. Франка та М. Грушевського.

У студентські роки В. Гнатюк виявив інтерес і до рукописних пам'яток української літератури, які знаходив під час своїх фольклористичних досліджень в Галичині. Цілий ряд подібних рукописів він знайшов і під час подорожей на Закарпатську Україну, Пряшівщину та Сербську Воеводину.

В. Гнатюк не обмежувався лише збиранням фольклору на Угорській Русі, але інтенсивно записував його і в Галичині, використовуючи для того кожні відвідини родини в Пужниках, Григорові, Великому Ходачкові тощо. Лише в одному селі Великий Ходачків В. Гнатюк зібрав на п'ятдесят друкованих аркушів зразків народної творчості. Ряд прислів'їв та приказок, записаних В. Гнатюком у Пужниках, опублікував І. Франко у своїх *«Галицько-руських народних приповідках»* [11].

Здавалося б, що навчання й інтенсивна науково-дослідна праця, поєднана з турботами побутового характеру, могли б повністю вичерпати фізичні сили В. Гнатюка. Та це не так. Як згадують його сучасники, серед студентської молоді Львова, в останньому десятилітті XIX століття В. Гнатюк був фігурою номер один. Він умів не лише сам запалити себе за справедливу ідею, але мав рідкісний дар запалювати й інших. За все це львівська студентська молодь восени 1897 року обрала його головою свого товариства «Академічна громада». Під його керівництвом «Академічна громада» перетворилася на одну з найбільш прогресивних і революційних українських організацій Галичини.

Саме в цю пору І. Франко опинився чи не в найбільшій матеріальній та духовній кризі у своєму житті. У 1895 році керівництво Львівського університету, наперекір успішній габілітації, не дозволило йому зайнятися педагогічною діяльністю, до якої він роками інтенсивно готувався. Навесні 1897 року І. Франко був кандидатом від Української радикальної партії до Австрійського парламенту, однак реакційні сили Галичини різними махінаціями сфальшували результати виборів, і його у парламент не допустили. У травні 1897 року І. Франка було звільнено з роботи в редакції щоденника «*Kurier Lwowski*», в результаті чого він лишився без постійного заробітку. Майже одночасно «збанкрутував» і його журнал «*Житє і Слово*», на який він покладав великі надії. Польська преса підняла шалену атаку, спрямовану проти Франка і його Радикальну партію.

До галасу польської преси приєднався й український щоденник «*Діло*», закидаючи І. Франкові провини, яких він ніколи не допустився. Така травля й нервові напруження не могли не відбитися на здоров'ї І. Франка. Він майже повністю осліп і, здавалося, що вже ніколи не зможе продовжувати свою літературну, наукову та громадську діяльність.

У цій, на перший погляд безнадійній, ситуації, коли від найвизначнішого живого українського письменника відвернулися навіть великі українські «патріоти» та його вчорашні «меценати», прийшов на допомогу Франкові його учень... Володимир Гнатюк, котрий більше ніж хто інший міг зрозуміти становище І. Франка, бо і сам у той час жив у крайніх злиднях. «*Ані чоботи, ані убрання, ані футро — ніщо не можу тепер полагодити тому, що не маю грошей; навіть на борг буду їсти*», — скаржився він у листі до дружини від 30 жовтня 1897 року

[59, с. 36]. І майже у той самий день він розіслав серію листів прогресивним діячам української культури з проханням допомогти І. Франкові у його незavidному матеріальному становищі та взяти участь у відзначенні 25-річчя його письменницької діяльності. Знаючи погані житлові умови І. Франка, В. Гнатюк висловив пропозицію, щоб українська громадськість з нагоди цього ювілею зібрала кошти на купівлю для нього житлового будинку. Ця пропозиція зустрілася з позитивним відгуком не лише в Галичині, але й, зокрема, серед української інтелігенції в царській Росії.

Довідавшись, що у Франка є нова збірка віршів, яку ніхто не хоче друкувати, В. Гнатюк як голова Академічної громади звернувся до нього з пропозицією, що студентське товариство готове видати його збірку і навіть виплатити йому відповідний гонорар. Важко хворого (з різних боків битого) І. Франка така пропозиція до душі схвилювала, і він охоче погодився. 17 листопада 1897 року В. Гнатюк скликав засідання Академічної громади, на якому накреслив план видання збірки, який був одногосно ухвалений. Тут було також вирішено з фондів Академічної громади виплатити І. Франкові 100 злотих в рахунок гонорару. У грудні 1897 року збірка І. Франка *«Мій Измарагд»* з'явилася друком тиражем 1000 примірників [5]. Серед молоді збірка І. Франка мала неочікуваний успіх. Деякі її вірші перекладено також на чеську мову. Все це заохотило В. Гнатюка до дальших заходів, спрямованих на допомогу І. Франкові.

17 грудня 1897 року він поставив на порядок денний чергового засідання управи Академічної громади питання про участь товариства у святкуванні 25-літнього ювілею письменницької діяльності І. Франка. Для відзначення цього ювілею було створено підготовчий комітет, головою якого було обрано В. Гнатюка. Комітет за його ініціативою розгорнув широку діяльність: постановив видати брошуру про життя і діяльність І. Франка, альманах, присвячений Франкові, збірку музичних творів на слова І. Франка, надрукувати його портрет, зібрати гроші на фонд купівлі для І. Франка будинку. Щоб заохотити до святкування ювілею І. Франка наддніпрянських українців, В. Гнатюк наприкінці грудня 1897 року виїхав до Києва, де нав'язав контакти з цілим рядом діячів української культури. З його ініціативи було видано альманах *«Привіт Д-ру Івану Франкові»*, бібліографію творів І. Франка за 25 років, збірник музичних творів на слова І. Франка тощо.

Урочисте святкування 25-річчя письменницької діяльності І. Франка відбулося 30 жовтня 1898 року, тобто точно через рік, коли В. Гнатюк розпочав справу його підготовки. У ньому взяла участь не лише молодь, але й уся прогресивна українська інтелігенція Львова. Сам В. Гнатюк прочитав на ньому головну доповідь, у якій охарактеризував І. Франка не лише як письменника, але і як громадського та політичного діяча, який «від наймолодших літ стояв в ряду перших борців за волю думки, слова, за свободу совісти, [...] любив правду і терпів за неї, [...] а своїми творами вказав шлях до широкої європейської культури» [37, с. 118].

Справа нужденного становища І. Франка висунула перед українською громадськістю питання, над яким раніше ніхто серйозно не задумувався: якщо у таких матеріальних злиднях живе найвизначніший український письменник, гордість української літератури, то як живуть інші, менш визначні письменники? Відповідь на це питання була зрозумілою кожному: нема в українській літературі письменника, який зміг би вижити з гонорарів за літературну діяльність.

Отже, соціальне становище українських письменників як на Східній Україні, так і в Галичині чи Буковині було гіршим, ніж будь-якої іншої інтелектуальної професії. Якщо письменник не мав іншого джерела прибутку, він не міг існувати. І дійсно, більшість українських письменників жила у постійних злиднях. Усвідомивши собі цю істину, В. Гнатюк вирішив заснувати письменницьку організацію, яка би керувала видавничими справами та давала матеріальну допомогу незможним письменникам. На початку 1898 року він порушив цю справу на одному із засідань управи Академічної громади, яка підтримала його ініціативу. Після її обговорення в пресі було створено *Фонд підмоги незасібних літераторів*, головою якого було обрано В. Гнатюка. Згідно з його проектом, *Товариство руських письменників* мало би за завдання не тільки видавничі цілі, але й згуртувало би по можливості всіх наших письменників в одну спільну організацію та забезпечувало би їм і матеріальну допомогу на випадок безробіття, хвороби або старості. В. Гнатюкові вдалося зібрати у Фонд підмоги чималі кошти, на підставі яких згодом було засновано *Українсько-руську видавничу спілку* [49. Вид. 2. с. 57].

Під час навчання в університеті Гнатюк інтенсивно готувався до наукової роботи: одержав солідні основи з латинської та давньогрецької мов та літератур, досконало вивчив польську і німецьку мови, ак-

тивно засвоїв усі слов'янські мови, частково також французьку та угорську. В українській мові та літературі він вважався фахівцем, з яким не рівнявся ніхто з його товаришів-студентів. Самотужки він здобув солідні теоретичні знання в галузі фольклористики та етнографії. Ще будучи студентом, він мав за плечима солідну публіцистичну діяльність, що далеко перевищувала звичайні рамки. Та, як вже було сказано, наукова праця, як і літературна, у той час не вважалася професією, і ніхто з українських науковців на ній не міг будувати своє життя. Тому і В. Гнатюк єдину можливість займатися наукою бачив у її поєднанні з заняттям, яке би давало йому постійний заробіток. У його випадку таким заняттям могла бути педагогічна робота.

Уже на останньому курсі університетського навчання в березні 1898 року професор Г. Огоновський запропонував йому посаду заступника («суплента») учителя у Львівській академічній гімназії з умовою, що після закінчення університету і здачі учительського іспиту він стане постійним учителем цієї гімназії. Можливість залишитися у Львові і під керівництвом І. Франка, М. Грушевського та інших учителів продовжувати успішно розпочату наукову працю була для В. Гнатюка дуже привабливою, і він охоче прийняв пропозицію Г. Огоновського; тим більше, що посада заступника вчителя була пов'язана з досить солідним заробітком.

Здавши відповідні іспити з педагогічних дисциплін і одержавши т. зв. «абсолюторію», В. Гнатюк подав заяву про його затвердження постійним учителем у Львівській академічній гімназії. Однак Шкільна крайова рада на підставі його активної діяльності в прогресивному молодіжному русі (перш за все в Академічній громаді та НТШ) вирішила вигнати його зі Львова на периферію і рішенням від 14 вересня 1898 року направила його на посаду заступника учителя в Самбірську гімназію. Це рішення значно утруднювало життєві плани В. Гнатюка, бо Самбір тоді був провінційним містом, *«де хіба афіші прийдеться читати, а більше нічого»*, — скаржився В. Гнатюк в листі до Ф. Вовка [49. Вид. 2. с. 58].

Дізнавшись про таке свавілля шкільних органів, М. Грушевський, якого незадовго перед тим було обрано головою Наукового товариства ім. Шевченка, запропонував йому посаду секретаря Товариства. В. Гнатюк погодився з цією пропозицією, хоча з матеріального боку вона зовсім не була привабливою. Таким чином, В. Гнатюк восени

1898 року став першим професійним науковцем-україністом у Західній Україні.

В. Гнатюк з притаманною йому сумлінністю виконував секретарські обов'язки у Товаристві, яке за немалою його заслугою від 1898 року значно пожвавило свою діяльність в усіх сферах і перетворилося на солідну наукову установу. Від 1899 року вся адміністрація Товариства лежала на плечах В. Гнатюка. Не маючи жодної адміністративної сили, він сам вів колосальну кореспонденцію, пов'язану з діяльністю НТШ: писав протоколи численних засідань Товариства та його комісій, укладав плани, подавав звіти про діяльність тощо. Чимало енергії він потратив на здобуття коштів на наукову працю Товариства. Про діяльність НТШ В. Гнатюк систематично інформував членів та громадськість на сторінках «*Записок НТШ*» та «*Літературно-наукового вісника*», а в 1900 році почав видавати окремий кварталник «*Хроніка НТШ*», що паралельно виходив українською (64 випуски) і німецькою (59 випусків) мовами.

Та праця В. Гнатюка в НТШ не обмежувалася лише виконанням секретарських обов'язків. Уже в 1898 році він став секретарем новоутвореної *Етнографічної комісії НТШ* (яку очолював І. Франко, заступником голови був Ф. Вовк). Посаду секретаря він займав до 27 вересня 1913 року, коли його було обрано головою Етнографічної комісії. 7 червня 1899 року він став дійсним членом *Філологічної секції НТШ*, а 21 червня того ж року — її секретарем (головою було обрано І. Франка, заступником голови — О. Колессу).

У тому ж 1899 році В. Гнатюк став редактором «*Літературно-наукового вісника*». На цій посаді він був аж до переведення редакції журналу в Київ 1907 р. Разом з І. Франком, М. Грушевським та ін. за вісім років В. Гнатюк видав тридцять об'ємних томів «*Літературно-науковий вісника*». За редакцією В. Гнатюка ЛНВ став найвизначнішим українським літературно-громадським журналом. Сам В. Гнатюк опублікував у ньому майже п'ятдесят власних наукових розвідок та понад шістьсот рецензій, оглядів і дрібних статей і заміток. Отже, ЛНВ був до певної міри і його власною трибуною. За гострі викривальні статті, опубліковані на сторінках журналу, йому кілька разів довелося стояти перед судом. Значною популярністю журнал користувався у Східній Україні, де наперекір його переслідуванню з боку царського уряду вже на початку свого існування мав понад сто п'ятдесят постій-

них передплатників. Боячись поширення його ідей, царська цензура у 1901 році заборонила ввіз ЛНВ-а у Росію [52].

Хоча В. Гнатюк був одним із наймолодших членів НТШ, своєю невтомною працею він здобув серед його членів загальний авторитет. Його заходами на роботу в НТШ було прийнято й І. Франка. Від 1899 року В. Гнатюк з І. Франком майже десять років працювали разом в одному приміщенні, редагуючи «*Літературно-науковий вістник*», «*Літературно-наукову бібліотеку*» та фольклорні видання.

Про принциповість та безкомпромісність В. Гнатюка свідчить його боротьба за допущення української мови на археологічні з'їзди в Росії. На початку 1899 року, тобто на початку секретарювання у ньому В. Гнатюка, НТШ одержало запрошення на *Міжнародний археологічний з'їзд* у Києві, який мав відбутися у серпні того ж року. Члени Товариства із Західної України заявили на цей з'їзд тридцять доповідей. Згідно з вказівками організаційного комітету, доповіді на з'їзді, який мав відбутися в давній столиці України-Русі Києві, могли бути прочитані всіма слов'янськими мовами, крім... української. В. Гнатюк від імені НТШ написав гострий протест проти такого рішення, заявивши, що у випадку недопущення української мови на з'їзд делегація НТШ відмовляється від участі в ньому. Як наслідок цієї заяви — підготовчий комітет з'їзду вирішив, що доповіді можуть бути прочитані на з'їзді українською мовою, однак не сміють бути публіковані у «*Трудах*» з'їзду.

Рішення московського організаційного комітету викликало значну полеміку на сторінках російської преси, в результаті чого Міністерство внутрішніх справ Росії на підставі т. зв. «Ємського указу 1876 року» заборонило вживання української мови на з'їзді. Урешті-решт через подання дальшого протестного листа В. Гнатюка Міністерство освіти Росії дозволило прочитати доповіді українською мовою, однак лише на закритих засіданнях за участю не більше двадцяти п'яти людей. НТШ із такою дискримінацією української мови не погодилося і відмовилося від участі у роботі з'їзду. З'їздивські доповіді західноукраїнських авторів були опубліковані окремим виданням у «*Записках НТШ*», що вийшли за редакцією В. Гнатюка [31].

Подібна історія повторилася і на подальших археологічних з'їздах — у Харкові (1902) та Катеринославі (1905). У кількох своїх статтях В. Гнатюк вказав на жахливий політичний та національний утиск українців у Російській імперії. У розвідці «*Російська цензура й українська*

мова», опублікованій чеською мовою в ж. «Slovanský přehled» (Praha, 1903; s. 128-192), він навіть конкретні приклади дискримінації української мови в Росії, про які слов'янська громадськість не мала найменшого уявлення.

З іншого боку В. Гнатюк привітав ініціативу чеських славістів скликати міжнародний з'їзд славістів у Празі без будь-яких мовних обмежень. «Щиро вітаючи сей план чеських учених і признаючи повну його реальність, ми рівночасно мусимо вказати на розумне і справедливе вчених людей поставлене в ньому питання про яzikові відносини на з'їзді», — писав В. Гнатюк, а одночасно поставив запитання: «Коли то на тих основах міг би відбутися перший з'їзд у Росії?» [38, с. 198-199]. В. Гнатюк був глибоко обурений, коли австрійський уряд (не без втручання російського уряду) заборонив скликання славістичного з'їзду [39, с. 121].

Майже одночасно з боротьбою за національні права українців Росії В. Гнатюк розпочав боротьбу за національні права українців Австро-Угорщини, насамперед за широке запровадження української мови у Львівський та Чернівецький університети. На цю тему він опублікував серію статей з наведенням переконливих аргументів, головним чином, статистичних даних про дискримінацію українців.

Закордонних читачів про студентські заворушення у Львівському університеті В. Гнатюк інформував у двох чеськомовних статтях, опублікованих на сторінках празького журналу «Slovanský přehled». Він підкреслив, що в Україні існує п'ять університетів (Київ, Харків, Одеса, Львів, Чернівці), однак жоден із них не є українським: в Росії йде посиленна русифікація, в Галичині — полонізація, а на Буковині — германізація вищих навчальних закладів. Найбільший опір проти національної дискримінації українських студентів та професорів виник у Львівському університеті, де в 1901 році вчилося 610 українців. В. Гнатюк закликав до заснування самостійного Українського університету, доводячи, що для такого університету тут є всі передумови.

Немає сумніву, що статті В. Гнатюка мали значний вплив на студентські заворушення у Львові 1901 року, які закінчилися масовим відходом українських студентів із Львівського університету на протест проти відхилення їхніх вимог адміністрацією університету та урядом.

У липні 1899 року В. Гнатюк здійснив свою п'яту експедицію на Закарпаття, на цей раз у найзахіднішу область — Пряшівщину. За

чотири тижні він відвідав майже всі регіони Пряшівщини, заселені русинами-українцями, їдучи від Меджилабірців через Свидник, Бардіїв на Спиш. Хоча середина літа була несприятливим часом для записування фольклору, йому в одинадцятьох селах вдалося записати 62 прозові твори і 152 пісні. Ці матеріали увійшли в першу частину третього тому *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»* [10, с. 1-116].

Крім того, він інтенсивно продовжував записувати фольклор у селах Галичини, готуючи до друку наступні томи. На переломі XIX–XX ст. дослідники при записуванні фольклорних та етнографічних матеріалів почали застосовувати звукозаписувальну апаратуру, якій В. Гнатюк пророкував велике майбутнє. За його пропозицією Етнографічна комісія НТШ на своєму засіданні 7 травня 1900 року ухвалила «закупити два фонографи для збирання взірців бесіди і пісень нашого народу». За допомогою цих фонографів записували пісні О. Роздольський, Ф. Колесса та інші.

Як вже було сказано, у 1898 році з ініціативи В. Гнатюка було засновано *Українсько-руську видавничу спілку* (згодом перейменовану на *Українську видавничу спілку*), секретарем якої протягом чотирнадцяти років був В. Гнатюк. Основну діяльність спілки становила *«Літературно-наукова бібліотека»*, що виходила спочатку у двох, пізніше — у трьох серіях. У цьому виданні до Першої світової війни появилися 323 книжки, з яких майже половину підготував до друку В. Гнатюк.

На жаль, видання Українсько-руської видавничої спілки могли розповсюджуватися лише на Західній Україні. Їхнє висилання у Східну Україну було суворо заборонено російським урядом, що було причиною їхніх невисоких тиражів та постійного фінансового дефіциту.

Від травня 1905 року Українська-руська видавнича спілка перебрала від НТШ також видання *«Літературно-наукового вісника»*, і до того часу редагованого В. Гнатюком. Хоча редакторській праці В. Гнатюк приділяв багато часу, основним полем своєї діяльності він весь час вважав фольклористику, перш за все збирання і видавання нових фольклорних матеріалів.

У 1900 році В. Гнатюк став відповідальним редактором *«Етнографічного збірника»*, з яким співпрацював і раніше. За його редакцією збірник перетворився на найважливіший фольклорно-етнографічний орган в Україні. Очоловав він його до осені 1912 року, випустивши у

світ понад двадцять об'ємних томів, перш за все своїх власних моно-тематичних збірників, опрацьованих за найновішими вимогами того-часної науки.

Паралельно з *«Етнографічним збірником»* він редагував й іншу серію фольклорно-етнографічних видань: *«Матеріяли до української етнології»*, засновану в 1899 році. У цій серії за життя В. Гнатюка вийшло двадцять томів.

Кілька коротких експедицій він здійснив і в деякі села Галичини, насамперед на Гуцульщину, одержавши на це стипендію від НТШ — двісті злотих. Лише у двох селах Бучацького повіту — Пужниках та Коропці — в липні 1902 року він записав двісті сорок казок, легенд та народних оповідань (переважно демонологічного характеру) [53].

При всьому цьому В. Гнатюк знаходив час регулярно стежити за фаховою літературою, систематично публікуючи на сторінках *«Записок НТШ»*, *«Літературно-наукового вісника»* та інших видань вичерпні огляди низки річників наукових журналів та збірників. Цілий ряд статей він присвятив громадсько-політичному життю закарпатських русинів-українців, викриваючи антинародну спрямованість духовної і світської інтелігенції та лицемірство уряду, який на словах проголошував свободу й демократію, а на практиці запроваджував «середньовічне рабство».

У статті *«Мадьярська свобода»* В. Гнатюк писав: *«На цілій землі нема ні більше шляхетського, ні більше аристократичного, ні більше шовіністичного сойму, як угорський (навіть галицький мусить уступити йому першенство). Там, мабуть, що другий посол — то або граф, або барон [...]. І отакий сойм делегує своїх репрезентантів до переговорів з королем як репрезентантів народа [...]. Чи ж се не сміх?»* [41, с. 147]. Свою статтю В. Гнатюк закінчує висновком: *«Так, в Угорщині дійсно є свобода: для панів — робити, що їм подобається, для мужиків — слухати панських розпорядників, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати з голоду»* [41, с. 147].

Він уважно стежив і за політичним життям українців на еміграції, перш за все на підставі їхніх друкованих органів, які часто рецензував на сторінках *«Літературно-наукового вісника»*.

Напружена наукова й суспільно-громадська діяльність В. Гнатюка не могла не відбитися на його здоров'ї. У 1902 році в нього виявили ознаки туберкульозу, і лікарі порекомендували йому інтенсивне лікування в якомусь південному санаторії. У грудні 1902 року В. Гнатюк

вирушив на лікування на острів Корфу в Греції. Тримісячне лікування дало позитивні наслідки, і В. Гнатюк вирішив на зворотному шляху зупинитися в південних комітатах «Угорської Русі» (територія сучасної північної Румунії та південної Угорщини) для продовження записування фольклорних матеріалів. Одержавши на експедицію від НТШ одномісячну відпустку та фінансову підтримку, в кінці березня 1903 року він приїхав до Будапешта, де кілька днів працював у тамошніх архівах та бібліотеках, а звідти вирушив у русько-українські села Банату на території Румунії.

На жаль, ця шоста по черзі експедиція В. Гнатюка на «Угорську Русь» стала для нього фатальною. Наприкінці січня 1903 року в угорській газеті «*Magyar-ország*» появилася стаття, у якій анонімний автор твердив, що В. Гнатюк є «*московським емісаром, який ходить по Угорській Русі і робить тут московську пропаганду, а навіть підтримує її грошми*». Приводом до обвинувачення був такий «факт».

У 1902 році В. Гнатюк у «Записках НТШ» опублікував статтю до сторіччя від народження уродженця Закарпаття Юрія Венеліна (Гуци) — основоположника болгарської історії, в якій згадав про його 84-річного брата-селянина Івана Гуцу, зауваживши, що той веде злиденне життя у Великій Тибаві на Закарпатті. На підставі цієї статті болгарські колоністи в Одесі зібрали 80 карбованців (200 австрійських корон) і посередництвом В. Гнатюка вислали їх Іванові Гуці.

Угорська поліція, достеживши цю справу кількома допитами в І. Гуци та Ю. Жатковича, прийшла до висновку, що В. Гнатюк є і справді російським шпигуном, і дала наказ місцевим органам не допустити його до спілкування з селянами. Під час поліцейської переправи В. Гнатюка із села Нір-Ачад на поліцейську станцію в інше село він, «промочений до сорочки», сильно простудився і, не знайшовши протягом кількох днів ні відповідного нічлігу, ні лікарської допомоги, змушений був припинити свою експедицію. «*Ні поміщення не знайшов, ні де поживитися, а гарячка не уставала, не було що робити — і я вибрався до Галичини, утративши швидко все, що придбав на здоровлю в Корфу*», — з боєм згадає він сумний кінець своєї подорожі [18, с. XI].

Та й у цих несприятливих умовах В. Гнатюк у селах Семлак, Німецький Перег (зараз Перегул-Маре), Нір-Ачад, Ей-Шелінд та Надьлак записав двадцять п'ять казок, сім новел, три легенди, чотири історичні оповідання та зібрав значну кількість статистичної інформації,

яка спростувала тенденційні й фальшиві дані офіційних урядових статистик. Усі ці записи становлять окремий (IV-й) том його *«Етнографічних матеріалів з Угорської Русі»*. Переважна частина матеріалів цієї експедиції записана від українських переселенців із Шариської жупи (Пряшівщини). З них на увагу заслуговують казкарі: Ілько Гайлака із Семлака та Осиф Гій із Німецького Перега.

Експедицією 1903 року закінчилися подорожі В. Гнатюка на Закарпаття. З підірваним здоров'ям В. Гнатюк продовжував опрацьовувати зібрані матеріали, які повністю вийшли лише 1911 року.

Шеститомник *«Етнографічні матеріали з Угорської Русі»* [7, 8, 10, 18, 20, 21] є і досі неперевершеним джерелом для пізнання фольклору Закарпаття. Вони містять 505 зразків народної прози (казки, легенди, перекази, анекдоти) та 583 пісні, разом 2190 сторінок друку. Усі вони записані з філологічною точністю, паспортизацією, приведенням численних паралелей майже до кожного твору, словником діалектних слів тощо. Та ними аж ніяк не вичерпується інтерес В. Гнатюка до Закарпаття, якому він присвятив 115 наукових праць, статей та рецензій.

Уже в 1899 році В. Гнатюк опублікував у чеському журналі *«Slovanský Přehled»* ґрунтовну розвідку *«Русини в Угорщині»* [57], в якій виявив себе як тонкий знавець історії, культури та побуту цієї найзахіднішої групи українського народу.

Розповівши про історію закарпатських русинів-українців від XVI ст., він розглянув мадяризаторські тенденції в XIX ст., які вели до загальної культурної відсталості населення та його економічного й соціального зубожіння. Гальмом розвитку, на його думку, було й штучне москвофільство та ізоляція національного руху угорських русинів від Галичини та Східної України.

У другій частині В. Гнатюк подав коротку характеристику закарпатських літературних стремлінь у XIX ст. (А. Добрянський, О. Духнович, І. Раковський, В. Терлецький, А. Кралицький, О. Павлович, І. Сильвай, К. Сабов, О. Митрак, Є. Фенцик, Є. Сабов, Ю. Чучка, М. Врabelь та Л. Чопей), підкреслюючи відірваність цих стремлінь від народу і його реального життя.

В. Гнатюк не обмежився лише констатуванням незадовільного стану, але накреслив широкий план відродження стосунків між галицькими та угорськими русинами: особисті контакти, взаємні відвідини, обмін пресою й літературою, навчання угорських студентів у

Львові, а галицьких — в Ужгороді, Мукачеві та Пряшеві тощо. Певні надії він покладав на молоду інтелігенцію. *«Я думаю, — писав він у статті „Угорська мізерія“, — що нічого кращого не зробимо, як коли заложимо два інтернати, в яких будуть могти безплатно або за маленькими доплатами проживати сини і дочки угорських русинів, а рівночасно учацати до наших руських шкіл. Се може зробити такий перелом в житті Угорської Руси, якого досі не було. Це може викликати цілковите відродження угорських русинів. А задатки для такого відродження є вже тепер. В Угорській Руси видять свою біду... та не знають, як і за що братись»* [27]. І у приватних листах, і у статтях він закликав закарпатську інтелігенцію закінчити зі штучним «язичієм» та писати твори для народу його ж мовою.

Першими на Угорській Русі відгукнулися на заклик В. Гнатюка Ю. Жаткович та І. Стрипський, які опублікували у галицькій пресі кілька статей українською мовою. Однак на Закарпатті ці статті були майже не відомі. Обидва вони згодом відмовилися від своїх поглядів і порвали зв'язки з Гнатюком та Галичиною.

Більше щастило йому у стосунках із сербськими та хорватськими русинами. Уже в 1900 році В. Гнатюк допоміг кільком студентам із Руського Керестура та Коцура потратити на навчання у львівські середні школи. Студент загребської гімназії Гавриїл Костельник під безпосереднім впливом В. Гнатюка 1904 року видав народною мовою ідилічну поему *«З могого валала»*. 1904 року поема появилася друком і в тому ж році заходами В. Гнатюка та О. Шахматова одержала фінансову нагороду Російської академії наук у Петербурзі. В. Гнатюк привітав її появу обширною статтею-рецензією *«Поетичний талант між бачванськими русинами»* [40, с. 175-188].

Після шостої експедиції В. Гнатюка на Закарпаття у 1903 році до первісної його хвороби туберкульозу приєдналася ще грудна недуга — астма. На відміну від державних службовців, В. Гнатюк як працівник НТШ не мав лікарського забезпечення і видатки за лікування мусив покривати зі свого більш ніж скромного заробітку та добровільного внеску працедавця. Наприкінці 1903 року В. Гнатюк вирушив на лікування в державний санаторій грудних хвороб у Алланді біля Відня на власні кошти, одержавши невеличку фінансову підтримку від НТШ. У санаторії він пробув три місяці, однак його здоров'я не дуже поправилося, і він передчасно повернувся додому.

Набагато ліпше В. Гнатюк почував себе в Карпатах, куди виїжджав майже щороку. Найчастішим місцем його відпочинку було село Криворівня на Гуцульщині, де він сам або з родиною (зокрема, під час літніх вакацій) проводив багато місяців. Кілька літніх вакацій родина Гнатюків провела тут разом із родинами Франків та Грушевських.

Частими гостями В. Гнатюка в Криворівні були такі визначні діячі української культури, як М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Леся Українка, Ольга Кобилянська, К. Квітка, Ф. Красицький, Олександр Олесь і багато інших. Немалі заслуги має В. Гнатюк у справі створення таких шедеврів української літератури, як *«Тіні забутих предків»* М. Коцюбинського, *«Камінна душа»* і *«Довбуш»* Г. Хоткевича та у заснуванні *«Гуцульського театру»* Г. Хоткевича.

Після 1903 року В. Гнатюк через поганий стан здоров'я вже не виїжджав у експедиції, навіть у близькі околиці Львова, але організовував збирання фольклорних матеріалів за допомогою широкої мережі кореспондентів з рядів сільської інтелігенції — учителів, студентів та освічених селян. Для них він укладав і публікував у пресі програми збирання фольклору з методичними вказівками, як і що записувати.

У 1904 році В. Гнатюк опублікував спеціальну програму для записування колядок та коломийок, за якою йшла програма для збирання загадок, матеріалів про рибальство, переказів, похоронних звичаїв, голосінь тощо.

Публікуючи фольклорні матеріали, одержані від сільських дописувачів, В. Гнатюк завжди подавав їхні прізвища, а замість гонорару кожний записувач одержував від Етнографічної комісії відповідний том зі своїми записами. Це мало неабияке значення для моральної підтримки записувачів, котрі охоче надсилали Гнатюкові свої матеріали, без яких він не міг би видавати фольклорні збірники. Наприклад, у збірнику *«Колядки і щедрівки»* подано список 118 дописувачів В. Гнатюка [24, с. VII-XI].

Своїм першочерговим завданням науковець вважав укладення та видання фольклорних збірників із новозаписаних матеріалів і з притаманною йому послідовністю він виконував це завдання.

Крім згадуваного уже шеститомника *«Етнографічні матеріали з Угорської Русі»*, він видав: *«Галицько-руські анекдоти»* [9] — збірник, що охоплює 700 текстів; двотомні *«Галицько-руські легенди»* [12; 13] — 412 текстів; тритомні *«Коломийки»* [15; 16; 17] — 8622 пісні; *«Гайвіки»* [44] — 184 тексти та 180 мелодій; *«Народні оповідання про*

опришків» [19] — 258 текстів; «*Народні оповідання про тютюнарів*» [30] — 77 текстів; тритомні «*Знадоби до української демонології*» [14; 23] — 1346 текстів; «*Похоронні звичаї й обряди*» [22] — 20 детальних описів похоронів; двотомні «*Колядки і щедрівки*» [24; 25] — 322 зразки; двотомні «*Українські народні байки*» [26] — 400 текстів; два томи еротичного фольклору [55] — 319 текстів. Якщо взяти до уваги, що ці збірники В. Гнатюк видав, будучи важко хворим, часто цілими місяцями не виходячи з кімнати або не підіймаючись з ліжка, то це був справжній подвиг, який в українській науці не має аналогії.

Та це не всі фольклорні матеріали В. Гнатюка. Багато з них залишилося в рукописах. Про його неймовірну працездатність свідчить факт, що лише в його архіві, який зберігається у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України в Києві, нараховується понад двадцять п'ять тисяч аркушів фольклорних записів. Крім того, його рукописи зберігаються в ряді інших архівів України, музеях та приватних збірках. Та збиранням і видаванням фольклорних матеріалів не обмежувалася його наукова діяльність. Паралельно з тим він написав цілу серію наукових розвідок з фольклористики.

У тогочасній європейській фольклористиці ім'я В. Гнатюка мало заслужену повагу. Уже в 1902 році він став членом Російської академії наук у Петербурзі. Згодом його обрано членом Чехословацького етнографічного товариства у Празі. (Národopisná společnost Česko-?lovenská), товариства Verein für Österreichische Volkskunde у Відні, Міжнародного союзу фольклористів — Folklore Fellows в Гельсінках та ряду інших наукових установ. За працю «*Народні оповідання про опришків*» його було нагороджено премією ім. А. Котляревського.

Навесні 1907 року В. Гнатюк вдруге виїхав лікуватися в Алландський санаторій грудних хвороб. Після двох місяців стан його здоров'я значно покращав, однак до завершення лікування йому потрібно було залишатися там ще три місяці, на що знову ж таки бракувало коштів.

28 червня 1908 року на засіданні Етнографічної комісії НТШ В. Гнатюк висунув пропозицію видати кількатомний корпус українських народних пісень, який би охоплював перш за все записи З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Манжури, Ф. Вовка та інших. Оскільки записи майже всіх вищеназваних збирачів зберігалися в офіційних та приватних архівах поза

Галичиною, В. Гнатюк вступив у листування з цими архівами і протягом чотирьох років роздобув майже всі потрібні матеріали.

У 1912 році він запропонував Етнографічній комісії НТШ конкретний план видання корпусу українських народних пісень, та оскільки Етнографічна комісія не одержала від австрійського міністерства культури потрібних фінансових засобів, це цінне видання не вдалося реалізувати. Значна частина підготовлених до друку матеріалів пропала на початку Першої світової війни.

Коли стан здоров'я В. Гнатюка не поліпшувався, він уже не зміг з такою інтенсивністю працювати як раніше, Управа (віділ) НТШ восени 1912 року проти його волі відібрала від нього редагування *«Етнографічного збірника»*, позбавивши його основного гонорару. На початку 1913 року його було позбавлено й редагування *«Літературно-наукового вісника»*. Майже одночасно його було звільнено з посади секретаря НТШ, а на його місце призначено спочатку О. Роздольського, потім Ф. Колессу. Все це знизило до мінімуму його і до того часу мізерну зарплату.

У 1913 році В. Гнатюк вирушив на лікування у Високі Татри (Закопане), але й тут повторилася алландська історія: після шести тижнів перебування в горах лікарі встановили, що для успішного завершення лікування йому потрібно бути там не менше 12–18 місяців. *«Ну, але розуміється, я цього не годен зробити, — писав він з гіркою іронією своєму другу І. Кривецькому, — бо на те грошей нізвідки не добуду, отже, най чорт хоробу бере»* [32].

Та незважаючи на хворобу, він і в цей час вів організаційну діяльність НТШ. З його ініціативи НТШ запланувало влаштування величавого з'їзду з нагоди 100-ліття з дня народження Т. Шевченка, який мав відбутися у грудні 1914 року у Львові. Перша світова війна перешкодила реалізації цього важливого задуму.

Війна застала В. Гнатюка в Криворівні. Військові події на цілих 15 місяців відрізали його від Львова. Вимушене перебування в центрі Гуцульщини він, як і раніше, використав для записування творів народної словесності. Записував не лише традиційний фольклор від селян, але й тогочасні військові новотвори від українських та російських солдатів, які побували в цьому краї. Ці новотвори послужили йому матеріалом для розвідки *«Війна і народна поезія»* [3] та інших статей.

Восени 1915 року сім'я Гнатюків повернулася із Криворівні до Львова у дуже несприятливі воєнні умови. В. Гнатюка знову призна-

чено на посаду секретаря НТШ та редактора його періодичних видань («Етнографічного збірника», «Матеріалів до української етнології» та «Хроніки НТШ»). Його життєві умови у Львові під час війни були дуже несприятливі. Він був змушений цілими тижнями жити в нетопленої хаті, бо *«у Львові було забракло зовсім угля і дров так, що ніде не можна купити ні за які гроші»* [33].

1-го січня 1916 року він повідомив виділ НТШ, що не може платити готівкою за квартиру (яка була маєтком НТШ) і пропонує замість грошей свої недруковані наукові праці та власні фольклорні збірники. *«Моя платня на теперішні умови така мала, що не вистачає на самий харч»*, — скаржився він у своєму листі до І. Кравецького [61]. Крім того, у Львові під час війни не вистачало газу, і йому доводилося по вечорах сидіти без світла. У таких несприятливих умовах Гнатюк написав і видав одну з кращих своїх фольклористичних праць — методично-бібліографічний довідник *«Українська народна словесність»* (Відень, 1916), яким користалися сотні збирачів фольклору.

В. Гнатюк і після війни продовжував займатися організацією фольклорного дослідження у західній Україні, однак у зв'язку із занепадом видавничої діяльності НТШ він зміг видати лише незначну частину зібраних матеріалів. Більшість текстів, зібраних ним до Першої світової війни, була знищена царськими солдатами, які з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріалами топили в печі [2, с. 48]. Серед загублених матеріалів була кількатомна збірка історичних пісень М. Драгоманова, підготована В. Гнатюком до друку, великі збірки М. Дикарева, П. Тарасевського, Ю. Федьковича, В. Степаненка та багатьох інших збирачів. Тоді ж пропала і значна частина кореспонденції В. Гнатюка, між іншим, листи до нього І. Франка, Лесі Українки, Ф. Вовка, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Л. Мартовича та інших [34]³.

Після війни Галичина опинилася в рамках Польщі, і видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка занепадала у зв'язку з припиненням йому державної допомоги. В. Гнатюк на деякий час втратив інтерес до наукової та організаторської праці. *«Пощо я маю даремно витратити сили на складення збірників і писання праць, коли нема вигляду на їх видання?»* — з жалем скаржився він Ф. Колесі [45,

³ Частина матеріалів, які В. Гнатюк вважав загубленими, пізніше була знайдена в інших місцях.

с. ХІ]. І стан здоров'я та матеріальні умови життя В. Гнатюка після війни погіршилися. Його діти виростили; дочки вчилися на медичному факультеті Львівського університету, син — у гімназії. Навчання вимагало значних коштів, і Гнатюкові нелегко було зводити кінці з кінцями.

У 1918 році заходами уряду Української народної республіки, а згодом Української держави було засновано Українську Академію Наук, а В. Гнатюка запропоновано у перші її академіки. Наприкінці жовтня 1918 року міністр народної освіти Української держави Петро Стебницький повідомив В. Гнатюка про те, що у зв'язку з ідеєю об'єднання наукових сил Східної й Західної України його ім'я занесено в список перших кандидатів в академіки. Єдиною умовою обрання В. Гнатюка дійсним членом УАН є його негайний переїзд до Києва.

У відповіді міністрові від 11 листопада 1918 року В. Гнатюк подякував за високе визнання його наукової діяльності та висунув ряд цікавих зауважень до Статуту УАН. Щодо переїзду до Києва, В. Гнатюк заявив міністрові П. Стебницькому, що він зможе переселитися туди не раніше травня 1919 року. У зв'язку з тим на його місце було обрано С. Смаль-Стоцького, а його кандидатуру в академіки було висунуто лише через п'ять років — 21 лютого 1924 року.

У 1920 році В. Гнатюк зав'язав співпрацю з Закарпатською Україною, в якій після її приєднання до Чехословацької республіки 1919 року були значно сприятливіші умови для наукової та культурно-освітньої праці, ніж у Галичині.

У січні 1920 р. друзі В. Гнатюка Г. Стрипський та І. Панькевич запросили його підлікувати своє здоров'я на Закарпатті. *«Добре було би, якби Ви могли на літо сюди приїхати відпочити та, осівши в якій селі, продовжати свою ідею молодих літ»* [36, с. 64]. В. Гнатюк щиро привітав таку пропозицію, збираючись приїхати на Закарпаття разом із дружиною, однак погіршення здоров'я не дозволило йому здійснити цей намір.

У травні 1921 р. його було обрано почесним членом новозаснованого товариства «Просвіта» в Ужгороді. Висловлюючи *«щирю подяку за таке почесне відзначення моєї скромної праці»*, В. Гнатюк писав: *«Жалую дуже, що тяжка, довголітня хвороба відтягнула мене від продовжування праці над Угорською Україною та не дозволила мені здійснити того плану, який я колись уклав собі, будучи здоровим. На-*

діюся, одначе, що мої пляни, доповнені й розширені, виконають уже тамошні уродженці» [35, с. 59].

Восени 1921 р. В. Гнатюк підписав угоду з Шкільним рефератом цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді про укладення «Словника закарпатських говірок», над яким працював понад три роки, виписавши зі своїх фольклорних матеріалів та закарпатоукраїнської літератури XVII-XX століть понад двадцять тисяч діалектних слів (з контекстом, паспортизацією, поясненнями тощо).

У вересні 1924 р. В. Гнатюк вислав свій словник до Ужгорода, де І. Панькевич мав доповнити його своїми матеріалами та чеськими еквівалентами і здати до друку. На жаль, саме тоді на Закарпатті настали дуже несприятливі зміни в національній політиці, в результаті яких І. Панькевича було звільнено з роботи у Шкільному рефераті, а «Словник закарпатських говірок» викреслено з видавничого плану.

У післявоєнний період над «Словником закарпатських говорів» інтенсивно працював Іван Панькевич, довівши кількість слів до 200 000, однак смерть у 1958 році перервала його працю. Після смерті І. Панькевича над «Словником» працювали його учні (О. Зілинський, А. Куримський, К. Генік-Березовський та ін.). Нині роботу над «Словником» доводить до завершення мовознавець Ружена Шишкова, працівниця Слов'янського інститут АН Чеської республіки Празі.

З мовознавчих праць В. Гнатюка для закарпатських (отже, і праяшівських) русинів-українців найвизначнішою є його стаття «В справі літературної мови підкарпатських русинів» з 1924 року, яка 43 роки пролежала в рукописі і була опублікована щойно 1967 року на сторінках «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику» (Пряшів, 1967. — Т. 3. — С. 19-27). У ній автор на питання «Якою має бути літературна мова підкарпатських русинів?» відповів: «Літературною мовою Підкарпатської Русі буде та сама українська, що є в Галиччині, на Буковині, в Київщині, на Кубані, на Зеленому Клині, в Америці. До того положені вже підвалини в писаннях Л. Чопея, Г. Стрипського, Гренджі-Донського і інших молодших. Тимчасовим переходом до неї може бути місцевий говір верховинський, найбільше зближений до літературної мови. Як уступка для старшої генерації може полишитися тим часом і етимологічний правопис. Отсей народній говір виключно повинен запанувати в уряді і школі, а не який інший, до пори, поки не буде можна перейти вповні до загальної української літературної мови». Ці пророчі слова В. Гнатюка не втрачають актуальність

і в наш час, коли не втихають спроби творення різних типів „русинської” літературної мови.

В. Гнатюк, аби вийти із злиднів, змушений був продавати свої книжки. За час від 1920 по 1926 рр. він вислав до Ужгорода понад тисячу книжок зі своєї приватної бібліотеки. Ці видання, з якими він нерано розлучався, стали основою солідної наукової бібліотеки товариства «Просвіта», пізніше — Державної наукової бібліотеки в Ужгороді, і становлять золотий фонд нинішньої Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету.

Стан здоров'я В. Гнатюка і на цей раз вимагав довшого перебування в горах, яке рекомендували йому лікарі. 1-го червня 1925 р. В. Гнатюк звернувся до Управи НТШ у Львові з проханням виплатити йому для лікування хоча б аванс його гонорару за ненадруковані праці, *«а як ні — писав Гнатюк — прошу признати мені на виїзд і побут в горах позичку в можливій висоті, яку я або відробив би, або звернув би ратами в готівці»* [61]. Та бажаної допомоги В. Гнатюк таки не одержав.

Та і в тих дуже несприятливих обставинах він не перестав цікавитися своєю улюбленою справою — фольклористикою. Після війни він приступив до видання популярної фольклорної серії, в якій вийшли п'ять збірок фольклору, та опублікував ряд теоретичних фольклористичних праць. Крім того, він видав брошуру про Наукове товариство ім. Шевченка, працю *«Кубаницина й кубанці»*, підготував до друку *«Українську мітологію»*, брошурку про Закарпатську Україну та інші праці.

У 1920 році він зав'язав ділові стосунки з правлінням Книгоспілки, яке надіслало йому докладні відомості про свій статут та замовило в нього для друку збірники легенд і казок [28, с. 215-221].

За останні роки життя В. Гнатюк чимало уваги приділив справі популяризації українського фольклору серед широкої громадськості. Він розробив план видання цілої серії науково-популярних книжок з фольклору, однак несприятливі видавничі умови дозволили йому реалізувати лише незначну частину свого задуму.

Ще в 1917 році Гнатюк видав збірник соціально-побутових казок (*«Народні новели»*) у власній літературній обробці, що містив кращі матеріали з його закарпатських експедицій. В такому ж плані 1918 року він видав і книжку народних казок про тварин (*«Народні байки»*), яка містила кращі твори з його двотомника *«Українські на-*

родні байки», та «Народні байки для дітей» (з ілюстраціями О. Кульчицької). У 1922 році В. Гнатюк видав кращі фантастично-пригодницькі казки зі своїх закарпатоукраїнських записів під назвою «*Баронський син в Америці*». Ці видання відіграли важливу роль у справі популяризації фольклору, зокрема серед шкільної молоді.

У 1924 році президія УАН офіційно повідомила В. Гнатюка, що його обрано позаштатним академіком на кафедрі народної словесності з тим, що після переїзду до Києва він стане штатним академіком. Ця звістка дуже потішила В. Гнатюка, тому що нарешті офіційно було визнано його наукові заслуги, а саме з боку найвищої української наукової установи, в якій перед ним розкривалися гарні перспективи.

У відповідь на це повідомлення Гнатюк писав: «*Колись мою молодечою мрією було дожити хвили, в якій на українській землі став би Український університет та Українська академія наук, дві інституції, що ввели би український народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ця мрія тепер здійснилася. Я вважав би великим щастям, коли би зміг наприкінці свого життя хоч здалека докинути свою цеголку до тої величезної будівлі, яку здвигає УАН для української науки*» [60].

Та, на жаль, йому не довелося вже докласти свою цеглину до спільної будівлі. Від 1925 року стан здоров'я В. Гнатюка був майже безнадійним. Навіть його близькі друзі змирилися з думкою, що його смерть неминуча. І. Свенціцький на запитання М. Могілянського про здоров'я Гнатюка лаконічно відповідав: «*Вже кілька місяців помирає та ніяк померти не може*» [28, с. 258-259].

6-го жовтня 1926 року о шостій годині вечора Володимира Михайловича не стало. Помер на 55-му році плідного життя. Його дружина Олена в листі до І. Панькевича від 6 листопада 1926 року так описує останні години життя В. Гнатюка: «*До послідньої хвили життя не жалівся на ніякі болі, хотя й мусів їх мати, та до послідньої хвили живо цікавився всім, що діялося поза домом і в домі. Ще два дні перед смертю робив коректуру «Літературно-наукового вісника». В послідній день життя, хотя й часто уже тратив притомність, давав ще різні розпорядження. Помер спокійно, так якби заснув*» [51, с. 206].

В. Гнатюка похоронено на Личаківському кладовищі недалеко могили його друга і учителя Івана Франка. Пізніше на його могилі сім'я поставила скромну мармурову плиту з простим написом: «*Володимир Гнатюк, етнограф, 21. V. 1871 — 6. X. 1926*». У 1971 році цей

надгробник було замінено монументальним пам'ятником з кам'яним бюстом В. Гнатюка роботи скульптора Л. Біганича.

Красномовним свідченням того, чим жив і цікавився Володимир Гнатюк в останні земні свої роки, є 97 листів та 90 листівок, написаних ним та його дружиною Оленою до дітей та зятя (1919–1928), які мені 1991 року передала Ліла Гордесманн, внучка В. Гнатюка, наступниця спадщини своєї матері Ірини та її сестри Олександри. Я їх разом з іншими документами своєї гнатюкіани передав Обласному архіву Тернопільської області. Це — безцінні документи про останні роки життя і смерть визначного українського фольклориста та громадсько-го діяча, які чекають на обнародування.

Володимир Гнатюк був науковцем, який у важких умовах ХІХ і першої чверті ХХ століть поставив українську фольклористику на загальнослов'янський рівень, тому він заслуговує на те, щоб 150-річчя з дня його народження було належно відзначено.

Література

1. Володимир Гнатюк. Бібліографія друкованих праць. Уклав Мушинка М. (1337 позицій). Канадський інститут українських студій. Едмонтон, 1987, 148 с. Друге видання: Львів, 1992. Співупорядник Мороз М. 152 с.
2. Гнатюк В. М. Вибрані праці про народну творчість. Упор. М. Т. Яценко. Київ, 1966. 248 с.
3. Гнатюк В. Війна і народна поезія. *Календарик для українських січових і жовнірів-українців на 1917 рік*. Відень, 1916. С. 68-85.
4. Гнатюк В. Дещо про Русь Угорську. *Радикал*. Львів, 1895, № 2. С. 14-19; № 3. С. 26-30.
5. Гнатюк В. Про ювілей Івана Франка в 1898 році. *Літературно-науковий вісник*, Т. LXXXVI, 1925. С. 176-178.
6. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. XXII, 1898. С. 1-58.
7. Етнографічний збірник. 1897. Т. III.
8. Етнографічний збірник. 1898. Т. IV.
9. Етнографічний збірник, 1899. Т. VI.
10. Етнографічний збірник. 1900. Т. IX.
11. Етнографічний збірник. 1901. Т. X.
12. Етнографічний збірник. 1902. Т. XII.
13. Етнографічний збірник. 1902. Т. XIII.

14. Етнографічний збірник. 1904. Т. XV.
15. Етнографічний збірник. 1905. Т. XVII.
16. Етнографічний збірник. 1906. Т. XVIII.
17. Етнографічний збірник. 1907. Т. XIX.
18. Етнографічний збірник. 1909. Т. XXV.
19. Етнографічний збірник. 1910. Т. XXVI, XXVII.
20. Етнографічний збірник. 1910. Т. XXIX.
21. Етнографічний збірник. 1911. Т. XXX
22. Етнографічний збірник. 1912. Т. XXXI-XXXII.
23. Етнографічний збірник. 1912. Т. XXXIII-XXXIV.
24. Етнографічний збірник. 1914. Т. XXXV.
25. Етнографічний збірник. 1914. Т. XXXVI.
26. Етнографічний збірник. 1916. Т. XXXVII-XXXVIII.
27. Жите і Слово. 1897. Кн. VI. С. 46-62.
28. Записки історично-філологічного відділу УАН. Кн. 10. Київ, 1927.
29. Зілинський О. В. Гнатюк і збійський казкар. *Дукля*. Пряшів, 1969. № 1. С. 63-69.
30. Записки Наукового Товариства Шевченка. Т. СХХІІ. 1915. С. 167-211.
31. Записки Наукового Товариства Шевченка. ТТ. XXXI-XXXII. 1899. Кн. V-VI.
32. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 21 липня 1913 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1, зв. 68, од. зб. 987.
33. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 1 січня 1915 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1., зв. 68.
34. Лист В. Гнатюка до І. Кривецького від 7 листопада 1915 р. ЛЦДІА, Ф. 309, оп. 1, зв. 68, од. зб. 987.
35. Лист В. Гнатюка до І. Панькевича від 17 червня 1921 р. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. III, Пряшів, 1967.
36. Лист І. Панькевича до В. Гнатюка від 25 січня 1920 р. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. IV. Кн. 1. Пряшів, 1969.
37. Літературно-науковий вісник. Львів, 1898. Т. IV. Кн. XI.
38. Літературно-науковий вісник. Львів, 1899. Кн. IX.
39. Літературно-науковий вісник. Львів, 1900. Т. XII. Кн. XI.
40. Літературно-науковий вісник. Львів, 1904. Кн. VI.
41. Літературно-науковий вісник. Львів, Т. XXXII. 1905. С. 147.

42. Літературно-науковий вісник. Львів, 1926. Кн. XI.
43. Матеріали до української етнографії. Т. III. Львів, 1900. С. 12-26.
44. Матеріали до української етнографії. Т. XII. 1909.
45. Матеріали до української етнології та антропології. Т. XXI–XXII. Част. I. 1929. С. XI.
46. Мушинка М. Михайло Пустай із Збоя — найвизначніший український казкар кінця XIX століття. *Дукля*. 2001. № 3. С. 41–45.
47. Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці історично-філософичної секції; Т. 190. Париж — Мюнхен, 1975. 116 с.
48. Мушинка М. Володимир Гнатюк — перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії. *Руський Керестур*, 1967. 80 с.
49. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Том 207. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто, 1987, 332 с. Видання друге, доповнене та перероблене: Тернопіль, 2012. 384 с.
50. Мушинка М. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі. Автореферат на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук у формі наукової доповіді. Київ, НАН України, 1992. 33 с.
51. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Присвячений пам'яті В. Гнатюка. Упорядник М. Мушинка. Т. 3. Пряшів, 1967. 464 с.
52. Франко І. Заборона Літературно-наукового вісника в Росії. *Літературно-науковий вісник* 1901. Кн. X. С. 35-39.
53. *Хроніка НТШ*. 1902. Вип. III. Ч. 10. С. 16-17.
54. Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. Вид. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Київ: Наукова думка, 1964. 282 с.
55. *Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes*, I-II. Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. Leipzig, 1909-1912.
56. Hlavaček F. Моје стукы а spolupráce s V. Hnaťukem. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. № 3. Пряшів, 1967. С. 31-50.
57. Hnaťuk V. Rusíni v Uhrách. *Slovanský přehled*, 1899, Ч. 5. С. 216-220; Ч. 9, С. 418-427.

58. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, зв. 154, од. зб. 2266.
59. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, од. зб. 2228.
60. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, од. зб. 2290.
61. Львівський центральний державний історичний архів. Ф. 309, оп. 1, зв. II. од. зб. 234.